

Милош ИВАНОВИЋ*

Историјски институт
Београд

ПОВЕЉЕ ВЕЛИКОГ ЧЕЛНИКА РАДИЧА – ДИПЛОМАТИЧКА АНАЛИЗА

Анстракт: Рад је посвећен дипломатичкој анализи повеља великог челника Радича, истакнутог властелина деспота Стефана Лазаревића и деспота Ђурђа Бранковића. Укупно је реч о четири повеље које су намењене манастирима. Документи су настали између 1430/1431. и 1433. године. Путем проучавања дипломатичких формула могу се утврдити одређене особености ових аката. Формуле као што су интитулација и санкција имају посебан значај за ово истраживање. Такође, потребно је размотрити да ли су постојали формулари за састављање властеоских повеља. Ови извори су важни за познавање хијерархијских односа владара и властеле у српској средњовековној држави током последњих деценија њеног постојања. Мали број сачуваних властеоских повеља онемогућава доношење чврстих закључака.

Кључне речи: повеље, властела, челник Радич, манастири, хијерархија, интитулација, санкција, формулар.

Abstract: This paper is dedicated to the diplomatic analysis of *čelnik Radič's* charters, who was a prominent noble of Despots Stefan Lazarević and Đurađ Branković. In total, these are four charters intended for monasteries. The documents were created between 1430/1431 and 1433. By studying their diplomatic formulas certain features of these acts can be determined. The formulas such as *intitulatio* and *sanction* have a special significance for this research. Also, it is necessary to consider whether there were formularies for composing noblemen's charters. These sources are important for understanding hierarchical relations between rulers and nobles in the Serbian medieval state during the last decades of its existence. The small number of preserved noblemen's charters makes it impossible to draw firm conclusions.

Keywords: charters, nobility, *čelnik Radič*, monasteries, hierarchy, *intitulatio*, *sanction*, formulary

Дипломатичка грађа представља несумњиво важан извор за познавање српске средњовековне историје. Највећи број сачуваних српских повеља су владарске даровнице црквеним установама и уговори владара и

---

* milos.ivanovic@iib.ac.rs

великаша са Дубровачком општином. Јако је мало очуваних баштинских повеља намењених властели.¹ Сходно инскрипцијама, констатовано је да се 32 владарска документа односе на домаћу властелу.² Треба рећи да су акти српских владара у новије време поново детаљно дипломатички анализирани у одговарајућим докторским дисертацијама и монографијама.³

Са друге стране, изразито је мало сачуваних повеља чији су ауктори били сами припадници српског властеоског слоја. Тек недавно су ти акти из времена последњих Немањића подробније проучени захваљујући напорима Станоја Бојанина.⁴ Мишљења смо да и властеоске повеље из времена након нестанка династије Немањића 1371. године до пропасти српске средњовековне државе заслужују дужну истраживачку пажњу. Из тог времена је сачувано пет повеља које можемо означити као властеоске. Пажњу ћемо усредсредити на дипломатичку анализу четири повеље челника Радича, које су настале у кратком периоду од 1430/1431. до 1433, те зато чине кохерентан скуп аката.⁵ Ван ближег разматрања остављамо повељу монаха Доротеја из 1382. о оснивању његовог манастира Дренче,⁶ пошто је она специфичан случај. Наиме, реч је о документу замонашеног властелина.⁷ Поред тога, реч је о једином очуваном документу неког од

¹ Раде Михаљчић, „Повеље”, у: *Лексикон српског средњег века*, прир. Сима Ђирковић и Раде Михаљчић, Београд 1999, 530; Небојша Т. Порчић, *Дипломатички обрасци средњовековних владарских докумената: српски пример* (докторска дисертација, Филозофски факултет Београд, 2012), 80–81.

² Н. Порчић, *Дипломатички обрасци*, 86.

³ Н. Порчић, *Дипломатички обрасци*; Жарко З. Вујошевић, *Српска владарска канцеларија у средњем веку. Студија из упоредне дипломатике* (докторска дисертација, Филозофски факултет Београд, 2015); Небојша Порчић, *Документи српских средњовековних владара у дубровачким збиркама. Доба Немањића*, Београд 2017; Небојша Порчић и Невен Исаиловић, *Документи Владара средњовековне Србије и Босне у венецијанским збиркама*, Београд 2019.

⁴ Станоје Бојанин, „Две изгубљене повеље Бранковића и њихова компилација (Хиландар No. 58 и No. 59)”, у: *ΠΕΡΙΒΟΛΟΣ*, књ. 2, *Зборник у част Мирјане Живојиновић*, ур. Бојан Миљковић и Дејан Џелебчић, Београд 2015, 359–382; исти, „Заједничка повеља браће Бранковића и канцеларија крупне властеле у држави Немањића”, *Зборник радова Византолошког института* 53 (2016) 275–292.

⁵ Детаљније ће бити речи о сваком од тих докумената у наставку текста, те на овом месту упућујемо само на њихово најновије издање: Cyril Pavlikianov, *Medieval Slavic Acts from Mount Athos 1230–1734. Critical Edition and Commentary of the Texts*, Sofia 2018, 104–115, 280–282.

⁶ Александар Младеновић, *Повеље кнеза Лазара: текст, коментари, снимци*, Београд 2003, 180–181.

⁷ Марко Шуица, *Немирно доба српског средњег века. Властела српских обласних господара*, Београд 2000, 93–94; Владимир Р. Петковић, „Ко је био оснивач манастира Дренче”, *Старинар* II (1951) 57.

властелина Лазаревића, те га је зато тешко упоредити са неким другим повељама. Најзад, треба нагласити да је Доротеј био властелин кнеза Лазара, који је био само један од обласних господара, мада је свакако у време издавања његовог акта био најзначајнији.⁸ Са друге стране, велики челник Радич био је у служби деспота Ђурђа Бранковића (1427–1456), који је неоспорно био господар јединствене српске државе.

Такође, предмет испитивања неће бити повеља кесара Угљеше Влатковића манастиру Хиландар, која носи датум 10. јул 1423,⁹ пошто смо сагласни са мишљењем да се она треба третирати као владарски акт. Слажемо се са констатацијом да је он био међу обласним господарима који су задржали знатну или потпуну политичку посебност у односу на државу Стефана Лазаревића.¹⁰ Са наше стране можемо додати да се у самом кесаревом документу не уочава позивање на врховног господара.¹¹ Такође, нећемо директно узети у обзир пресуде из времена Деспотовине, иза којих су стајали одређени властелини.¹² Наравно, због одређених елемената сви поменути акти ће нам посредно послужити за извесна разматрања.

Када је реч о властеоским повељама, неопходно је дати неке опште напомене. Најпре треба указати на то да из времена Немањића нема сачуваних властеоских даровница ни у оригиналу ни у препису, али то не значи да такви документи нису постојали. Тако је Станоје Бојанин утврдио да је у једном акту за манастир Хиландар инкорпорирана повеља браће Вука и Гргура Бранковића, настала у време владавине цара Уроша, а намењена управо поменутом храму.¹³ Сачуван је, пак, знатан број

⁸ Раде Михаљчић, *Лазар Хребељановић: историја, култ, предање*, Београд 1989², 88–100. За другачије гледиште о кнезу Лазару као врховном господару српских области видети у: Владимир Мошин, „Самодржавни Стефан кнез Лазар у традиција Немањићког суверенитета од Марице до Косова”, у: *О кнезу Лазару*, ур. Иван Божић и Војислав Ј. Ђурић, Београд 1975, 13–41; Фрањо Баришић, „Владарски чин кнеза Лазара”, у: *О кнезу Лазару*, ур. Иван Божић и Војислав Ј. Ђурић, Београд 1975, 45–62.

⁹ Датум је непоуздан пошто га је на старијем препису повеље у XIX веку дописао монах Никандар: Душан Синдик, „Повеља кесара Угљеше”, *ЗРВИ* 38 (1999–2000) 388, 390.

¹⁰ Н. Порчић, *Дипломатички образци*, 4.

¹¹ Д. Синдик, „Повеља кесара Угљеше”, 392–393.

¹² За издања тих докумената видети у: Александар Соловјев, „Зетска пресуда из 1445. године”, *Архив за правне и друштвене науке XXXIII* (XL), 1–2 (1931) 41–53; Владимир Поломац, „О правопису и језику двају аката о хиландарским међама из средине 15. века”, у: *Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности VI*, ур. Гордана Јовановић, Деспотовац 2015, 236–239; Константин Лиречек, „Споменици српски”, *Споменик СКА* 11 (1892) 87–88.

¹³ С. Бојанин, „Две изгубљене повеље Бранковића”, 360–370, 372–378; С. Бојанин, „Заједничка повеља браће Бранковића”, 279–288.

докумената који сведоче да је владар потврђивао дарове властеле црквеним установама.¹⁴ До тих потврда долазило је или на молбу поклонопримца или донатора. У првом случају, ти акти нису служили за потврђивање пуноважности дара, већ за убаштињење добијених поседа за примаоца поклона.¹⁵ Такође, у случају молбе донатора, те повеље се нису односиле на пуноважност поклона, већ на конкретну потврду правног посла, у коме су иначе законито остваривали своје право.¹⁶ Наиме, добро је познато да је *Душанов законик* прописивао да властела слободно може располагати својим баштинама. То се односило и на баштинске цркве.¹⁷ Имајући то у виду, не изненађује појава властеоских повеља. Стицај неповољних друштвено-политичких околности свакако је учинио да се архиви властеоских породица нису сачували.¹⁸

Биографија челника Радича

Пре разматрања самих повеља, потребно је пружити нешто детаљнији осврт на великог челника Радича, који је њихов ауктор. Према писању Константина Филозофа, челник Радич је предводио одреде деспота Стефана Лазаревића у одлучујућој бици принца Мехмеда против брата Мусе, јула 1413, код села Чамурлу.¹⁹ Није могуће утврдити од када је носио звање челника. Порекло челника Радича такође је непознато. У сачуваним изворима се не наводи ниједан његов предак, укључујући и повеље којима му је Ђурађ Бранковић потврђивао баштинске поседе.²⁰ Отуда није без основа мишљење да је припадао кругу властеле коју је уздигао деспот Стефан, руководећи се наводним саветом султана Бајазита да за сараднике узима себи најверније, без обзира на њихов углед и богатство.²¹ Презиме му

---

¹⁴ Теодор Тарановски, *Историја српског права у Немањинској држави*, Београд 2002, 470–471; С. Бојанин, „Заједничка повеља браће Бранковића”, 277.

¹⁵ Т. Тарановски, *Историја српског права*, 472.

¹⁶ Исто, 472–475.

¹⁷ *Душанов законик*, прир. Ђорђе Бубало, Београд 2010, 83–84, 163, 165; Т. Тарановски, *Историја српског права*, 469, 474; С. Бојанин, „Заједничка повеља браће Бранковића”, 286.

¹⁸ Ђорђе Бубало, *Писана реч у српском средњем веку. Значај и употреба писаних докумената у средњовековном српском друштву*, Београд 2009, 140.

¹⁹ *Константин Филозоф и његов живот Стефана Лазаревића деспота српског*, прир. Ватрослав Јагић, *Гласник СУД* 42 (1875) 308; Миодраг Пурковић, *Кнез и деспот Стефан Лазаревић*, Београд 1978, 104–105.

²⁰ С. Pavlikianov, *Medieval Slavic Acts*, 98–100, 103–104.

²¹ *Константин Филозоф*, 268; Вера С. Тошић, „Велики челник Радич”, *Зборник МС за историју* 13 (1976) 8–9.

се само делимично очувало у његовој повељи за манастир Враћевшницу, очуваној на зиду тог храма. Због оштећења натписа, може се прочитати само „...повікъ”.²²

Извесно време након 1413. нема података о челнику Радичу. У изворима се поново среће новембра 1421. године, када је са војводом Радославом Михаљевићем био укључен у преговоре деспота Стефана са Дубровчанима, поводом заплене велике количине сребра.²³ Током прве половине 1427. Дубровчани су му се обраћали повдом истог питања као и због трговаца заточених од стране деспота након побуне у Сребреници.²⁴ Пошто се ситуација у Деспотовини стабилизовала након што се Ђурађ Бранковић у пролеће 1428. измирио са Османлијама,²⁵ челник Радич је од новог српског владара затражио потврду баштинских поседа. Повељом издатом 1428/1429. године господин Ђурађ му је потврдио не само поседе које је добио од њега и деспота Стефана већ и дарове угарског краља Жигмунда. Из овог документа сазнајемо да је челник Радич имао поседе на подручју Браничева, Кучева, Мачве, Лепенице, Горње Мораве, Беласице, у околини Крушевца, Некудима и Рудника. На територији Угарске имао је Купиник и околна сремска села. Напоменуто је да је пет села припадало његовој задужбини Враћевшници.²⁶ Поседи су му, како повеља прописује, могли бити одузети само због невере.²⁷ Из натписа у манастиру Враћевшница сазнајемо да се у рудничком селу Белући налазио Радичев двор,²⁸ те вероватно у том крају треба тражити првобитно језгро његових поседа. Напоменимо да се челник Радич крајем 1428. помиње као други по реду милосник у повељи Ђурђа Бранковића Дубровчанима.²⁹

Наредне 1429/1430. године деспот Ђурађ је челнику Радичу потврдио хрисовуљу деспота Стефана о подизању цркве Благовештења на речици

²² Милан Ђ. Милићевић, „Манастири у Србији”, *Гласник СУД* 21 (1867) 31; В. Тошић, „Велики челник Радич”, 8; Презиме Поступовић везује се за челника Радича у народној традицији. Видети у: Сима Ђирковић, „Допуне и објашењења”, у: Стојан Новаковић, *Историја и традиција. Изабрани радови*, Београд 1982, 441.

²³ Медо Пуцић, *Споменици српски* I, Београд 1858, Примедбе, XXVII; Михаило Динић, *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни* II, Београд 1962, 54; В. Тошић, „Велики челник Радич”, 9–10.

²⁴ В. Тошић, „Велики челник Радич”, 10.

²⁵ Момчило Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд 1994, 100.

²⁶ С. Pavlikianov, *Medieval Slavic Acts*, 98–100; Гавро Шкриванић, „Властелинство великог челника Радича Поступовића”, *Историјски часопис* 20 (1973) 126–133.

²⁷ С. Pavlikianov, *Medieval Slavic Acts*, 99.

²⁸ М. Милићевић, „Манастири у Србији”, 32.

²⁹ Љубомир Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, књ. I/2, Београд–Сремски Карловци 1934, 21.

Грабовничници, којој је подарио пет села у области Расине и Крушевца. Уз то, деспот Ђурађ му је потврдио поседовање куће у Новом Брду. Све то је требало да важи уколико деспот поврати територије које су држали Турци. За ове поседе је исто било наглашено да му се могу одузети само због невере.³⁰ Прва напомена се свакако односила на поседе цркве Благовештења, пошто се зна да се Ново Брдо и након 1428. налазило у саставу српске државе.³¹ Напоменимо да се ове две повеље деспота Ђурађа челнику Радичу чувају у манастиру Кастамониту.³²

Из ових докумената такође сазнајемо да је Радич носио звање великог челника.³³ Имајући у виду да ту титулу, изгледа, није носио у време издавања повеље Дубровчанима децембра 1428,³⁴ закључује се да ју је стекао током прве половине наредне године.³⁵ Уочено је, додуше, да се у повељи из 1428/1429. не означава увек као велики челник, што указује на то да није било суштинских разлика између носилаца једне и друге титуле,³⁶ или да се ова виша једноставно није усталила, јер му је била скоро додељена.³⁷ Високо место међу милосницима указује на пораст значаја челника у тадашњој државној управи. Податак везан за поход из 1413. сугерише да је челник могао имати војне компетенције и, практично, мењати владара. Зна се да је, иначе, челник у српској држави имао одређена судска и извршна овлашћења, попут „тесања” међа ради разграничавања суседних властелинстава. Уз то, бринуо се о заштити владареве личности и његових добара.³⁸ Када је августа 1435. деспот Ђурађ Бранковић склопио споразум са Млечанима, челник Радич је

³⁰ С. Pavlikianov, *Medieval Slavic Acts*, 103–104; Г. Шкриванић, „Властелинство великог челника Радича”, 134.

³¹ М. Динић, *За историју рударства II*, 48–50.

³² С. Pavlikianov, *Medieval Slavic Acts*, 84, 100–101, 126–131, 624, доноси опис тих докумената и њихове снимке. Потребно је поменути да је исти аутор ове акте већ објавио и коментарисао у два претходна рада: Cyril Pavlikianov, „The Medieval Slavic Archives of the Athonite Monastery of Kastamonitou”, *Cyrrillomethodianum XX* (2015) 160–176, 198–203; Cyril Pavlikianov, „The Slavic acts of the Athonite Monastery of Kastamonitou and the documentary heritage of the grand čelnik Radič”, *Хиландарски зборник 14* (2017) 61–77, 99–104.

³³ С. Pavlikianov, *Medieval Slavic Acts*, 99, 103.

³⁴ Љ. Стојановић, *Повеље и писма*, књ. I/2, 21.

³⁵ Милош Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним земљама*, Београд 1997, 241; Миљана Живојиновић, „Le grand čelnik Radič”, in: *Κλητόριον in memory of Nikos Oikonomides*, ed. Φλωρεντία Ευαγγελάτου-Νοτара and Τριανταφυλλίτσα Μανιατή-Kokkivn, Athens–Thessaloniki 2005, 389–390.

³⁶ М. Благојевић, *Државна управа*, 241.

³⁷ М. Живојиновић, *Le grand čelnik Radič*, 390.

³⁸ М. Благојевић, *Државна управа*, 226–228, 240, 244–245.

наведен као први међу сведоцима са српске стране. Уз титулу челник додато је појашњење *comite palatino*, што значи дворски кнез.³⁹ Управо таква титула постојала је у средњовековној Угарској, где је припадала управнику владаревог двора. Угарски палатини су имали бројне надлежности у извршној сфери, а посебно у судству. Обично је тај положај припадао неком од најмоћнијих племића у земљи, што им је омогућавало да увећају своју снагу.⁴⁰ Сматра се да су, отприлике, на прелазу из XIV у XV век челници потиснули двордржице као управнике двора.⁴¹ Додајмо и то да је челник Радич, као и други сведоци са српске стране, у поменутом уговору са Млечанима означен као саветник деспота.⁴² Начелно би се могло претпоставити да су сви они били чланови владаревог Дворског савета.⁴³

На својим поседима у рудничком крају челник Радич је подигао Манастир Светог Ђорђа у Враћевшници, којој је по повељи из 1428/1429, како смо већ поменули, припадало пет села. Оснивачка повеља челника за ову његову задужбину из 1430/1431. сачувала се само у виду натписа с десне стране врата Цркве Светог Георгија. Из текста овог акта, о коме ће касније бити више речи, сазнајемо да је црквено властелинство заокружио и заменом поседа са властелином Бранком Миладиновићем. Својој ктиторији завештао је још неке поседе који су јој имали припасти након његове смрти, а које је иначе добио од деспота Ђурђа.⁴⁴ Отприлике у исто време челник Радич је обновио светогорски манастир Кастамонит, чиме је постао његов ктитор. Сведочанство о томе пружа његова повеља том манастиру из 1430/1431, која ће у наставку текста бити анализирана.⁴⁵ Вероватно око 1430. године велики челник Радич постао је ктитор и светогорског Манастира Светог Павла, подаривши му село Горњу Пешчаницу у Браничеву.⁴⁶ Ради добијања келија и аделфата, челник Радич је повељом од 28. марта 1432. даровао манастиру Ватопед 100

³⁹ Н. Порчић и Н. Исаиловић, *Документи Владара средњовековне Србије и Босне у венецијанским збиркама*, 382, 388; М. Благојевић, *Државна управа*, 240.

⁴⁰ Martyn C. Rady, *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*, London–New York 2001, 17, 20, 40–42, 49–50, 54, 135, 166–167, 172.

⁴¹ М. Благојевић, *Државна управа*, 245.

⁴² Н. Порчић и Н. Исаиловић, *Документи Владара*, 86, 382, 388.

⁴³ Исти, 86. Више о Дворском савету: Андрија Веселиновић, *Држава српских деспота*, Београд 2006², 240–243.

⁴⁴ М. Милићевић, „Манастири у Србији”, 32; Г. Шкриванић, *Властелинство великог челника*, 130–131, 135.

⁴⁵ С. Pavlikianov, *Medieval Slavic Acts*, 105–106.

⁴⁶ *Ibidem*, 173–175; Душан Синдик, „Српске повеље у светогорском манастиру Светог Павла”, *Мешовита грађа (Miscellanea)* 6 (1978) 195–196.

дуката, једно село и осам мати винограда. Поред тога, Ватопед му је дао дозволу да у његовој луци може пристајати брод Кастамонита и истоваривати своју робу.⁴⁷ Коначно, челник Радич је након обнављања Кастамонита 22. маја 1433. издао нову повељу овом манастиру, која говори о његовој делатности као ктитора. Уједно је њоме прописао основна правила о животу у манастиру и његовом устројству. Предвидео је у овом акту могућност да се и сам замонаши.⁴⁸ То је, иначе, још један документ који представља предмет наше анализе.

Након 1435. године Радич се само још једном помиње као световно лице, али није јасно да ли се тада још увек налазио на положају челника деспота Ђурђа. Наиме, марта 1438. у повељи угарског краља стоји да Радичеве поседе протовестијара Богдана у Тамишкој жупанији и жупанији Кеве већ држе браћа Матко, Франко, Петар и Јован Таловац.⁴⁹ Може се само нагађати како је до тога дошло, али није искључено да је Радич продао своје поседе. Чини нам се да то треба посматрати у контексту Радичеве жеље да се замонаши, што је и остварио. Не може се прецизно утврдити када се то догодило. Свакако након 1435. и вероватно пре 1439. године, а после смрти своје жене Ане. Када се закалуђерио, добио је име Роман. Уз њега се налазио и дотадашњи ариљски митрополит Марко.⁵⁰ И као монах је остао познат под својим световним именом и титулом. У два османска документа из 1440. и 1441. означен је као монах *Челник* или као челник Радич.⁵¹ Из тих документа се види да је Радич био у добрим односима са османским властима након првог пада Деспотовине.⁵² Није познато до када је челник Радич, односно монах Роман, остао у животу. Изгледа да је имао сина који се као монах Мисаил помиње 1459. у једном османском документу.⁵³

⁴⁷ Michel Laskaris, „Actes serbes de Vatopédi”, *Byzantinoslavica* VI (1935–1936) 182; С. Pavlikianov, *Medieval Slavic Acts*, 282.

⁴⁸ С. Pavlikianov, *Medieval Slavic Acts*, 108–111; Мирјана Живојиновић, „Света Гора у светлости аката великог челника Радича манастирима Кастамониту и Ватопеду”, у: *Пад Деспотовине 1459. године*, ур. Момчило Спремић, Београд 2011, 59.

⁴⁹ Lajos Thallóczy et Antal Áldasy, *Magyarország mellékterületeinek oklevéltára* II, *A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára*, Budapest 1907, 125–126.

⁵⁰ *Actes de Kastamonitou*, par Nicolas Oikonomidès, Paris 1978, 6–7; М. Спремић, *Десном Ђурађ Бранковић*, 204; М. Живојиновић, *Le grand čelnik Radič*, 391–392.

⁵¹ Elizabeth Zachariadou, „Worrisome wealth of the čelnik Radič”, in: *Studies in Ottoman history in honour of professor V. L. Ménage*, edd. by Colin Heywood and Colin Imber, Istanbul 1994, 388–389, 394–395.

⁵² *Ibidem*, 383–397.

⁵³ *Actes de Kastamonitou*, 8; М. Живојиновић, *Le grand čelnik Radič*, 394.

Повеље великог челника Радича

Прва од сачуваних повеља челника Радича из 1430/1431. била је намењена манастиру Кастамониту, у коме се и чува. Сматра се да је реч о оригиналном документу исписаном браон мастилом полууставом, односно уставом ресавског типа,⁵⁴ на пергаменту димензија 48 x 37 цм. Документ не садржи печат и потпис. Због два оштећења у горњем делу пергамента документ није у потпуности читљив. Крст на почетку документа и почетно слово изведени су црвеном бојом.⁵⁵ У последњем реду повеља је датирана годином стварања света 6939 (1430/1431) и 10 индиктом.⁵⁶ Мирјана Живојиновић је приметила да се година и индикт не слажу, те је предложила да се повеља датује у 1431/1432. годину.⁵⁷ Нешто доцније, она је без ближих објашњења предност дала години.⁵⁸

⁵⁴ За називе полуустав и устав ресавског типа видети у: Вера Јерковић, „‘Полуустав’ у српским повељама од краја XIV и током XV века”, *Зборник МС за филологију и лингвистику* 42 (1999) 89–90.

⁵⁵ С. Pavlikianov, *Medieval Slavic Acts*, 104–105; Владимир Поломац, „Језик у повељи великог челника Радича манастиру Кастамониту из 1430/1431. године”, у: *Савремена проучавања језика и књижевности*, год. I, кв. 1, ур. Милош Ковачевић и др., Крагујевац 2009, 308–317, на основу ова два издања, која ћемо надаље цитирати донели смо опис повеље и њених карактеристика. Поред самог издања акта у овим радовима налази се и анализа повеље, с тим што је она Владимира Поломца фокусирана на језик повеље. Обојица аутора доносе црно-беле снимке повеље, а код Павликијанов се може пронаћи и њена колор варијанта: Видети у: С. Pavlikianov, *Medieval Slavic Acts*”, 104–106, 132–133, 625; В. Поломац, „Језик у повељи великог челника Радича”, 326. Треба рећи да је Павликијанов у два ранија рада већ издао документ челника Радича, уз готово истоветан опис и анализу: С. Pavlikianov, „The Medieval Slavic Archives”, 176–177, 204–205; С. Pavlikianov, „The Slavic acts”, 77–79, 105–106. Предност смо, ипак, дали издању у његовој књизи, с обзиром на то да се једино ту налази и колор снимак повеље, мада треба рећи да он не захвата последњих неколико редова документа. Ранија издања ове повеље доносе само њен рашчитан текст: Љубомир Стојановић, „Стари српски хрисовуљи, акти, биографије, летописи, типичи, поменици, записи и др.”, *Споменик СКА* 3 (1890) 34; Стојан Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, Београд 1912, 548–549; Александар Соловјев, *Одабрани споменици српског права (од XII до краја XV века)*, Београд 1926, 200–201.

⁵⁶ С. Pavlikianov, *Medieval Slavic Acts*, 105–106; Владимир Поломац, „Језик у повељи великог челника Радича”, 311, сматра да се датирање не може разрешити, што по нама није случај.

⁵⁷ М. Живојиновић, *Le grand čelnik Radič*, 399, нап. 76. За однос година и индикта видети у: Venance Grumel, *Traité d'études byzantines* I, *La chronologie*, Paris 1958, 262–263. Није јасно зашто Павликијанов сматра да нема несагласности између године и индикта: С. Pavlikianov, *Medieval Slavic Acts*, 105.

⁵⁸ Видети у: Мирјана Живојиновић, „Света Гора у светлости аката великог челника Радича манастирима Кастамониту и Ватопеду”, у: *Пад Деспотовине 1459. године*, ур. Момчило Спремић, Београд 2011, 59.

Сматрамо да, ипак, предност треба дати години, имајући на уму да су, на пример, састављачи записа и натписа грешили у 30% случајева при датирању индиктом.⁵⁹ Акт отпочиње симболичком инвокацијом у виду крста изведеног, како смо рекли, црвеном бојом, за којом следи и вербална „у име Оца и Сина и Светога Духа”.⁶⁰ По истраживању Станоја Станојевића, то је једина сачувана српска повеља намењена црквеној институцији која садржи вербалну инвокацију.⁶¹ За њом, у Радичевом документу следи промулгација, којом се, иначе, давало на знање свима пред ким се документ (*писаније*) изнесе оно што је њиме прописано.⁶² Након промулгације долази врло кратка интитулација „**ПА, ЧЕЛНИКЪ РАДИЧЪ**”.⁶³ То је важна разлика која се уочава у односу на властеоске повеље из ранијег периода. Наиме, интитулација у повељама великог слуге Јована Оливера и браће Бранковића започиње девоцијом „по милости Божијој”.⁶⁴ Након тога, у њима следи позивање на *милост* владара, а тек потом долази помињање ауктора у првом лицу.⁶⁵ Код Бранковића на крају долази и напомена у вези са тим чији су били синови.⁶⁶ Термин *милост* је, иначе, један од кључних када је реч о односу српских владара и њихове властеле. Управо њега су владари употребљавали када су припадницима елитног слоја давали поседе или привилегије. Да би стекла владареву *милост*, властела је морала верно извршавати своје обавезе према њему.⁶⁷ Позивање на ту милост је

⁵⁹ Љубомир Стојановић, „Датирање старих српских записа и натписа”, у: исти, *Стари српски записи и натписи VI*, Ср. Карловци 1926, 197.

⁶⁰ С. Pavlikianov, *Medieval Slavic Acts*, 105; В. Поломац, „Језик у повељи великог челника Радича”, 310.

⁶¹ Станоје Станојевић, „Студије о српској дипломатици. I. Инвокација”, *Глас СКА* 90 (1912) 108.

⁶² С. Pavlikianov, *Medieval Slavic Acts*, 105; В. Поломац, „Језик у повељи великог челника Радича”, 310.

⁶³ С. Pavlikianov, *Medieval Slavic Acts*, 105; В. Поломац, „Језик у повељи великог челника Радича”, 310.

⁶⁴ Станоје Станојевић, „Студије о српској дипломатици. II Интитулација”, *Глас СКА* 92 (1913) 111.

⁶⁵ Драгић Живојиновић, „Повеља великог слуге Јована Оливера манастиру Светог Димитрија у Кочанима”, *Стари српски архив* 11 (2012) 26; Раде Михаљчић и Ирена Шпадијер, „Слово браће Бранковића манастиру Хиландару”, *Стари српски архив* 6 (2007) 152, 158; С. Бојанин, „Заједничка повеља браће Бранковића”, 282.

⁶⁶ Р. Михаљчић и И. Шпадијер, „Слово браће Бранковића”, 152, 158.

⁶⁷ М. Благојевић, *Државна управа, 67–79*; Милош Ивановић, „Краљевство и друштвена елита у земљама Немањића”, у: *Краљевство и архиепископија у српским и поморским земљама Немањића*, ур. Љубомир Максимовић и Срђан Пириватрић, Београд 2019, 459.

значајна разлика у односу на интитулације владарских аката.⁶⁸ Веома је специфична интитулација у повељи монаха Доротеја, где нема девоције, ни истицања владареве милости, већ се наводи *поданије* кнеза Лазара у вези са зидањем Дренче.⁶⁹ Поред тога, уз Доротејово име долазе епитети *благочестиви* и *христољубиви*, који су ишли уз српске владаре у Даниловом зборнику.⁷⁰ Дакле, у Радичевој повељи нема никаквих епитета или позивања на врховног владара.

Из интервенције повеље сазнајемо да је игуман манастира Кастамонит, кир Неофит, замолио челника да буде обновиатељ тог храма.⁷¹ Његову молбу челник Радич је прихватио, чиме је постао ктитор манастира, а братија му је обећала дужно поштовање.⁷² Као свој дар, челник је обећао да ће манастиру давати 20 литара сребра годишње о празнику Светог Ђорђа, за куповину жита. То је тако требало остати до краја његовог живота, након чега би Кастамонит, уместо 20 литара сребра, требало да ужива приходе од седам његових села убележених у *господском хрисовуљу*. Тај термин се може односити на повељу деспота Ђурђа челнику Радичу, којом му је потврдио баштинске поседе, или на несачувану повељу о седам села која су имала припасти Кастамониту након смрти ктитора.⁷³ Такође, светогорском манастиру је након Радичеве смрти требало да припадне половина његових рударских делова у Руднику и топионице у селу Каменица. Друга половина је имала припасти његовој задужбини манастиру Враћевшница. То је, према Радичу, требало да буде неизмењено докле постоје оба манастира.⁷⁴ Уочавамо да повеља није имала санкцију, нити се наводи ко би требало да брине о поштовању онога што је њоме прописано. На самом крају повеље истиче се време њеног записивања, које је датовано годином и индиктом.⁷⁵

⁶⁸ С. Бојанин, „Заједничка повеља браће Бранковића”, 282; С. Станојевић, „II Интитулација”, 153–154.

⁶⁹ А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, 180.

⁷⁰ Миодраг Пурковић, „Етикеција и друштвени дух у старој српској држави”, *Годишњак Скопског Филозофског факултета* 2 (1931–1933) 122.

⁷¹ С. Pavlikianov, *Medieval Slavic Acts*, 105; В. Поломац, „Језик у повељи великог челника Радича”, 310; Станоје Станојевић, „Студије о српској дипломатици. VII. Интервенција (Петиција)”, *Глас СКА* 96 (1920) 35.

⁷² С. Pavlikianov, *Medieval Slavic Acts*, 105; В. Поломац, „Језик у повељи великог челника Радича”; М. Živojinović, „Le grand čelnik Radič”, 399.

⁷³ С. Pavlikianov, *Medieval Slavic Acts*, 105.

⁷⁴ С. Pavlikianov, *Medieval Slavic Acts*, 105–106; В. Поломац, „Језик у повељи великог челника Радича”, 310–311.

⁷⁵ С. Pavlikianov, *Medieval Slavic Acts*, 106; В. Поломац, „Језик у повељи великог челника Радича”, 311.

Сходно изреченом, може се запазити да ову повељу челника Радича одликује више специфичности. Најпре, треба запазити одсуство помена владара, сем посредног у помену *господског хрисовуља*. Ранији властеоски акти су, пак, јасно предочавали који владар стоји иза властелина. Зашто то овде није случај може се само претпоставити. Узрок би се могао тражити у чињеници да је челник Радич овим актом предвидео само новчана давања за Кастамонит. Документ очигледно није био свечаног карактера, иако је њиме истакнути властелин постао ктитор једног светогорског манастира. Могло би се рећи да је повеља била резултат интерног договора манастира Кастамонит са челником Радичем. Чини се да у томе треба тражити разлог недостатка санкције у документу. Извесно је и да деспот Ђурађ није издао своју повељу поводом овог чина. Уочава се извесна сличност Радичеве повеље са номичким приватно-правним актима. Истоветна вербална инвокација као у челниковој повељи јавља се чак у пет номичких докумената.⁷⁶ Један од номичких аката има сличну промулгацију као Радичева повеља.⁷⁷ Важна је, пак, разлика, што је Радич имао далеко већи друштвени ранг од личности на које се односе приватно-правне исправе.⁷⁸

Као ктитор, челник Радич се исказао и на тлу српске државе. Његова повеља за манастир Враћевшницу из 1430/1431. сачувала се у виду натписа обновљеног 1737. на једном од стубова самог храма. Неки делови натписа нису могли бити читљиви.⁷⁹ Година и индикт чиме је натпис датован су у сагласности.⁸⁰ Управо због форме у којој је повеља очувана она није сасвим погодна за дипломатичку анализу. Зато се, по нама, само условно може сматрати повељом. Сам њен почетак сасвим одговара форми ктиторских натписа: „**Въ дни благочастиваго и христолюбиваго деспота србски зем[...] Гѡрга велики ч(е)лникъ Радичъ [...]повѣкъ**”.⁸¹ Дакле, при указивању на то када је натпис настао, најпре се истицао владар, како је то и било уобичајено. Треба напоменути да је ово једини извор на основу којег се може наслутити Радичево презиме, како смо већ указали. У натпису се наводи шта је све челник поклатио својој

⁷⁶ Ђорђе Бубало, *Српски номици*, Београд 2004, 203, 255, 258.

⁷⁷ Исто, 203, 258, 260–262.

⁷⁸ Видети у: Исто, 136–199.

⁷⁹ М. Милићевић, „Манастири у Србији”, 31–33. Напомињемо да је, уједно, Милићевићево издање једино релевантно. Тако Павликијанов у својим радовима, практично, само понавља то издање: С. Pavlikianov, *Medieval Slavic Acts*, 114–115; idem, „The Medieval Slavic Archives”, 189–190; idem, „The Slavic acts”, 90.

⁸⁰ V. Grumel, *La chronologie*, 262–263; С. Pavlikianov, *Medieval Slavic Acts*, 113.

⁸¹ С. Pavlikianov, *Medieval Slavic Acts*, 31.

задужбини. За оно што је Храму Светог Ђорђа имало припасти након ктиторове смрти истиче се да му је то од баштине коју му је записао деспот Ђурађ Бранковић. Укратко се саопштавају и основна правила за манастир.⁸² Након тога следи санкција у којој ктитор прети ономе ко би „*Ѡ начелствѡземихъ или Ѡ сароднихъ моихъ*” прекршио прописано да ће му Свети Ђорђе бити противник на Страшном суду. Сам се, пак, моли истом светитељу да му буде помоћник у истој ситуацији. На самом крају се истиче да је храм завршио и украсио велики челник Радич 6939. године, односно 1430/1431. године.⁸³ Извесну пажњу у дипломатичком смислу побуђује само санкција у којој се, као могући прекршиоци, наводе они који „начелствују” и челникови рођаци. Под првима би се могли подразумевати владари или, пак, они који су руководили одређеним деловима државне управе.⁸⁴ Санкција у Радичевом натпису припада једном од типова ове формуле какав се релативно често среће у српским повељама.⁸⁵

Наредни документ који побуђује нашу пажњу јесте повеља великог челника Радича манастиру Ватопеду, од 28. марта 1432. године. Овај акт, за који се сматра да је оригинал, чува се у манастиру Ватопеду. Исписан је најверовантије полууставом на папиру димензија 21 x 22,5 цм, а не садржи ни потпис ни печат. Повеља је датирана даном, месецом и годином,⁸⁶ а отпочиње симболичком инвокацијом за којом следи промулгација у којој се каже да је документ написан као сведочанство свима.⁸⁷ Следећа присутна дипломатичка формула је интитулација која

⁸² Исто, 31–32.

⁸³ Исто, 32–33.

⁸⁴ Јелена Мргић, „Начелник”, у: *Лексикон српског средњег века*, прир. Сима Ђирковић и Раде Михаљчић, Београд 1999, 438.

⁸⁵ Станоје Станојевић, „Студије о српској дипломатици. X Санкција”, *Глас СКА* 100 (1922) 34, 37–38, 42; Vladimir Mošin, „Sankcija u vizantijskoj i južnoslavenskoj ćirilskoj diplomatici”, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 3 (1954) 36–37, 40–42; Н. Порчић, *Дипломатички обрасци*, 123–130.

⁸⁶ Готово идентичан опис документа налази се у издањима Ласкариса и Павликијанова. Нажалост, ниједно издање не прати снимак повеље: Michel Laskaris, „Actes serbes de Vatopeđi”, *Byzantinoslavica* VI (1935–1936) 166, 181; С. Pavlikianov, *Medieval Slavic Acts*, 280; idem, „The Medieval Slavic Archives”, 182; idem, „The Slavic acts”, 82. Напоменимо да оба аутора наводе да је повеља писана „полуунцијалом”. Како нисмо имали прилике да видимо снимак документа, можемо претпоставити да је реч о „полууставу” доминантном у тадашњим српским повељама: В. Јерковић, „‘Полуустав’ у српским повељама”, 96–111; Н. Порчић, *Дипломатички обрасци*, 32–33. Владимир Поломац убраја овај документ међу оне писане уставом, под чим подразумева и устав ресавског типа: Владимир Поломац, *Језик повеља и писана Српске деспотовине*, Крагујевац 2016, 35.

⁸⁷ М. Laskaris, „Actes serbes de Vatopeđi”, 182; С. Pavlikianov, *Medieval Slavic Acts*, 282.

гласи: „азъ равъ и послушник(ь) г(о)с(под)ина ми деспота сръбскаго Гюрга и г(оспо)жде деспотице крѣ Ирине и с(и)новъ господ[ь]ства ихъ, челникъ великы Радичъ”.⁸⁸ Запажамо да је овде Радичева интитулација знатно развијенија него у повељи за манастир Кастамонит, те да је јасно истакнута његова подређност владару и читавој његовој породици. Она је подвученија на другачији начин него у властеоским повељама из времена Немањића. Није присутна форма девоције коју, пак, срећемо и у интитулацији пресуде бившег зетског војводе Томе.⁸⁹ Синтагма *раб и послушник господина деспота*, само у множини, јавља се пак у два акта из 1454. о разграничењу Хиландара и призренског Манастира светих архангела. Као ауктори оба документа наводе се стариници који се у оном од јануара 1454. називају и кметови.⁹⁰ Паралела са овим актима је посебно важна ако се има у виду да су многи од стариника били зависни сељаци,⁹¹ док је велики челник Радич био један од најмоћнијих деспотових властелина. Међутим, сам израз *раб* (роб) не треба, наравно, схватити дословно пошто су и у Византији XV века најистакнутији цареви људи потписивани као његови *доблои* (робови).⁹² Да ли је у Српској деспотовини појава да властела себе означава као *робове* владара била резултат утицаја византијске праксе није могуће поуздано утврдити. Истицање подложности деспоту може да буде и у вези са чињеницом да је и он издао потврдну повељу у вези са истом правном радњом,⁹³ о којој ће још бити речи.

Издавање челникове повеље било је плод његовог састанка са ватопедским игуманом Теофаном кога је замолио да буде братственик и *аделфатор*⁹⁴ манастира.⁹⁵ Ватопед је изашао у сусрет Радичевом хтењу,

⁸⁸ M. Laskaris, „Actes serbes de Vatopédi”, 182; C. Pavlikianov, *Medieval Slavic Acts*, 282.

⁸⁹ A. Соловјев, „Зетска пресуда из 1445. године”, 42.

⁹⁰ В. Поломац, „О правопису и језику двају аката”, 236–239; Милош Ивановић, „Добри људи” у српској средњовековној држави, Београд 2017, 60–64.

⁹¹ М. Ивановић, „Добри људи” у српској средњовековној држави, 100–104.

⁹² Маја М. Николић, *Византијска аристократија у XV веку* (докторска дисертација, Филозофски факултет Београд, 2013), 198–211.

⁹³ M. Laskaris, „Actes serbes de Vatopédi”, 182–183; C. Pavlikianov, *Medieval Slavic Acts*, 282–284.

⁹⁴ Овај појам потиче од термина *аделфат*, којим је означавано давање издржавања лицу од стране манастира, а захваљујући давању поклона у имањима и новцу том истом храму од стране тог лица. Постојала је и духовна обавеза манастира према тим лицима у виду давања помена. Видети у: Мирјана Живојиновић, „Аделфати у Византији и средњовековној Србији”, *ЗРВИ* 11 (1968) 241–247.

⁹⁵ M. Laskaris, „Actes serbes de Vatopédi”, 182; C. Pavlikianov, *Medieval Slavic Acts*, 282; М. Живојиновић, „Света Гора у светлости аката”, 60.

те је он од манастира добио келије и аделфате. Уз то му је одобрено и право да кастамонитска лађа пристаје у ватопедском пристаништу, те да се ту истовари и извуче на суво. Заузврат је велики челник Ватопеду даровао 100 златних дуката, село Бело Поље на Морави и осам мати једног винограда на другом месту.⁹⁶ Ова повеља, такође, нема санкцију, већ се само кратко напомиње да манастир село и виноград треба да држи *тврдо и непоклебљиво на сваку своју вољу*.⁹⁷ Прецизира се, потом, да је манастир имао да постави свог калуђера који ће убирати доходак од додељених поседа. На крају је податак да је повеља записана 28. марта 1432. у Некудиму.⁹⁸ Извесно је да се велики челник Радич у време издавања повеље налазио на деспотовом двору у поменутом насељу.⁹⁹

Да се запазити да у овој релативно краткој повељи челника Радича, сем интитулације, нема особених дипломатичких формулација. Важно је нагласити да је челников дар у виду једног села и винограда пре 1. септембра 1432. потврдио својом повељом и деспот Ђурађ Бранковић. Његов документ је опширнији и садржи санкцију са претњом проклетства за деспотове наследнике на престолу који би прекршили прописано.¹⁰⁰ Постојањем деспотове потврде могла би се објаснити релативна сведеност повеље великог челника. Са друге стране, донекле изненађује то што питање аделфата у њој није детаљније разређено као што је то чињено у неким сличним документима.¹⁰¹ Није искључено да је то можда учињено у посебном акту игумана, као што је био случај са властелином Веселком, који је отприлике између 1402. и 1422. добио два аделфата у Манастиру Светог Пантелејмона на Светој гори.¹⁰²

Последња сачувана повеља великог челника Радича од 22. маја 1433. сведочи о његовом обнављању светогорског манастира Кастамонит. Уједно садржи основна правила за живот и устројство манастира, што је он могао прописати као нови ктитор.¹⁰³ Оригинал документа који се чува

⁹⁶ M. Laskaris, „Actes serbes de Vatopédi”, 182; C. Pavlikianov, *Medieval Slavic Acts*, 282.

⁹⁷ M. Laskaris, „Actes serbes de Vatopédi”, 182; C. Pavlikianov, *Medieval Slavic Acts*, 282.

⁹⁸ M. Laskaris, „Actes serbes de Vatopédi”, 182; C. Pavlikianov, *Medieval Slavic Acts*, 282.

⁹⁹ Детаљније о Некудиму видети у: Александар Крстић, „Град Некудим и Некудимска власт”, *Историјски часопис* 55 (2007) 99–108.

¹⁰⁰ M. Laskaris, „Actes serbes de Vatopédi”, 182–183; C. Pavlikianov, *Medieval Slavic Acts*, 282–284.

¹⁰¹ М. Живојиновић, „Аделфати”, 253–265.

¹⁰² Александар Младеновић, *Повеље и писма деспота Стефана Лазаревића: текст, коментари, снимци*, Београд 2007, 329–331; М. Живојиновић, „Аделфати”, 252, 257, 264, 266.

¹⁰³ C. Pavlikianov, *Medieval Slavic Acts*, 106–111; C. Pavlikianov, „The Slavic acts”, 79–82; М. Живојиновић, „Света Гора у светлости аката”, 59; Василије Марковић, „Ктитори, њихове дужности и права”, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор V* (1925) 111;

у Кастамониту исписан је полууставом на пергаменту димензија 57 x 49 цм. На средини доње маргине документа причвршћен је мали браон воштани печат, који је тешко оштећен и чији натпис, нажалост, није читљив. Изгледа да су и у овом случају крст и инцијал били исписани црвеним мастилом, као и још нека слова. При средини документа видљиво је неколико ситнијих оштећења, која не ометају његово рашчитавање. Напоменимо да се у истом манастиру чува и други примерак повеље настао у XIX веку. За нашу анализу он није од значаја.¹⁰⁴ Документ је датован даном, месецом, годином и индиктом, при чему се последња два параметра слажу.¹⁰⁵ Повеља отпочиње симболичком инвокацијом у виду крста. За њом следи аренга у којој се наглашава да *најблаженији и христољубиви* мужеви подижу храмове посвећене Богу и светитељима, те да узносе веру душевну у спомен светих да заједно пребивају.¹⁰⁶ Након завршетка аренге, следи веома опширна интитулација: „*мы бл(а)гочьстиваго и с(ве)топочившаго господіна деспота Стефана раби и по еговоу прѣставленію бл(а)гочьстиваго и х(рист)ољубиваг(о) Сръбакмь г(осподи)на дѣспота Гюрга такожде раби и послоушници. Изъ челникъ великыи сръбскыи Радичь*”.¹⁰⁷ Овде је необично то што је у интитулацију укључен и претходни владар, као и то што се говори у множини. Тако нешто нисмо запазили у другим властеоским повељама. Начелно би се могло претпоставити да је челник Радич то учинио како би свом акту дао свечанију форму. Уочава се да је овде интитулација деспота Ђурђа, изузев девоције, дата у пуном обиму.¹⁰⁸ У

Ђорђе Трифуновић, *Са светогорских извора*, Београд 2004, 250, упозорно је да се, и поред одредаба о начину живота у Кастамониту, овај акт не може назвати типиком јер он опширније устанвљава правила живљења и богослужења у манастиру.

¹⁰⁴ С. Pavlikianov, *Medieval Slavic Acts*, 106, 133–136, 626, у овој књизи аутор доноси податке о документу, као и његове црно-беле и једну колор фотографију, која додуше не обухвата првих 15 редова повеља. Отуда изречен опрез око употребе црвеног мастила. Ову повељу је исти истраживач, уз опис и црно-беле снимке, објавио и у два ранија рада: С. Pavlikianov, „The Medieval Slavic Archives”, 177–181, 206–208; С. Pavlikianov, „The Slavic acts”, 79–81, 107–109. Прво издање начинио је Љубомир Стојановић и оно доноси рашчитан текст. Исто је учинио Стојан Новаковић, изоставивши аренгу: Љ. Стојановић, „Стари српски хрисовуљи”, 34–36; С. Новаковић, *Законски споменици*, 549–553. Ђ. Трифуновић, *Са светогорских извора*, 249–256, доноси осврт на повељу и њен превод на савремени српски језик, са коментарима.

¹⁰⁵ V. Grumel, *La chronologie*, 263; С. Pavlikianov, *Medieval Slavic Acts*, 107.

¹⁰⁶ С. Pavlikianov, *Medieval Slavic Acts*, 108–109; С. Pavlikianov, „The Slavic acts”, 80; Ђ. Трифуновић, *Са светогорских извора*, 252.

¹⁰⁷ С. Pavlikianov, *Medieval Slavic Acts*, 109; С. Pavlikianov, „The Slavic acts”, 80; Љ. Стојановић, „Стари српски хрисовуљи”, 34.

¹⁰⁸ С. Станојевић, „II Интитулација”, 158–159.

овој интитулацији срећемо и синтагму *раб и послушник* што, како се чини, указује на то да би она могла бити уобичајена у властеоским документима. Запажа се да овом приликом Радич у интитулацији, уз титулу велики челник, додаје и придев *србски*, кога нема у његовим актима, као ни у другим повељама српске властеле. Потчињеност владару је и овога пута у интитулацији јасно назначена.

Даље у повељи следи експозиција у којој велики челник Радич појашњава да је желео да се угледа на раније *благочестиве мужеве*, због чега је сазидао манастир на Светој гори посвећен архиђакону Стефану. Појашњава да је обновио и сазидао разорено. Записао је да се моли да светитељ прими његов дар како би га заштитио у пролазном животу и учинио да буде наследник вечног блаженства.¹⁰⁹ Укратко треба појаснити да је Кастамонит морао бити обновљен јер је пострадао од пожара отприлике након октобра 1426, а пре краја треће деценије XV века.¹¹⁰ Затим ауктор прелази на диспозицију, најпре саопштавајући да је по савету ариљског митрополита кир Марка установио општежиће. Наводе се, затим, бројна правила у вези са устројством манастира, за која сматрамо да их овом приликом не треба наводити. Ктитор је назначио да се његови непокретни поклони манастиру не могу отуђити, већ да се у случају невоље могу само привремено заложити. Исто је имало да важи и за поседе које је даровао храму. Прописао је даље Радич да ће, док год буде световњак, манастиру наставити да даје раније предвиђених 20 литара сребра, а предвидео је још две додатне литре за болницу. То се није смело променити ни уколико Радич дође као монах у Кастамонит, те је имало да се даје док год манастир постоји. Све је требало да важи и ако челник умре као световњак. Дефинисао је, такође, да по његовој смрти, уколико у манастир дође митрополит Марко, он треба да буде *строитељ* манастира, што би значило онај који ужива сва ктиторска права. Његови братанци и сестрићи који би се замонашили, уколико би се показали достојним, могли би бити постављени за *старијег* (старешину). Назначио је Радич како би требало да му се након смрти поје божанствена литургија сваког четвртка.¹¹¹

Молио је челник да се његов документ не измени, већ да све прописано потврди онај који ће после њега бити *стројитељ* манастира.¹¹²

¹⁰⁹ С. Pavlikianov, *Medieval Slavic Acts*, 109; С. Pavlikianov, „The Slavic acts”, 80–81; Ђ. Трифуновић, *Са светогорских извора*, 252.

¹¹⁰ *Actes de Kastamonitou*, 5, 56–59; М. Живојиновић, „Света Гора у светлости аката”, 58, нап. 7.

¹¹¹ С. Pavlikianov, *Medieval Slavic Acts*, 109–111; С. Pavlikianov, „The Slavic acts”, 81–82; Ђ. Трифуновић, *Са светогорских извора*, 252–255; *Actes de Kastamonitou*, 6–7.

¹¹² С. Pavlikianov, *Medieval Slavic Acts*, 111; С. Pavlikianov, „The Slavic acts”, 82.

Овде је реч о формули адмониције, којом су се будући нараштаји кроз молбу позивали да поштују садржај документа.¹¹³ Поручивао је кроз санкцију оном ко би се дрзнуо да угаси његов помен у манастиру следеће: „таковаго да разоритъ Г(оспод)ъ Б(ог)ъ въсѣдръжителъ вси вѣкъ и въ вѣдѣнїи, въместо помощи да моу е съпърница пр(ѣ)ч(и)стаа Б(о)гом(а)ти и с(в)етѣи прѣвом(оу)ч(е)никъ и архїдїаконъ Х(ристо)въ ап(о)с(то)лъ Стефанъ въ д(ь)нь страшнаго испитанїа и да кс(тъ) причтень Юуде и Ярїи и тѣмъ иже рекоше: възми, распни кръвь его на нас(ь) и на чедѣхъ нашихъ”.¹¹⁴ Дакле, санкција је упућена ка истим особама као и адмониција. Као прекршиоци су на првом месту означене особе везане за манастир Кастамонит. То је сасвим у складу са оним на шта се акт односи. С обзиром на то да је материјално обезбеђење манастира ктитор још раније дефинисао, јасно је што у санкцији нема помена владара или властеле као могућих преступника. Сви остали елементи санкције су уобичајени. Архијакон Стефан се истиче уз Бога и Богородицу јер је њему храм био посвећен.¹¹⁵ У короборацији челник напомиње да је све записао и утврдио са својим духовником, ариљским митрополитом кир Марком, а затим следи прецизан датум издавања акта, уз навођење индикта.¹¹⁶ Важно учешће митрополита Марка у сачињавању манастирских правила велики челник Радич је поменутом формулом још једном потврдио.

Повеља челника Радича за манастир Кастамонит из маја 1433. у извесном смислу је паралелна са актом монаха Доротеја за Дренчу. Обе прописују уређење манастирског живота од стране ктитора, само је Доротеј своју издао онда када се већ замонашио. Разлика је и у чињеници да је Радич већ раније наменио део својих поседа за Кастамонит, док је Доротеј то учинио истовремено прописујући правила за своју ктиторију. Другачија формулација неких одредаба чини се да је последица тога што се Доротејева задужбина налазила на територији кнеза Лазара, док се Света гора у време издавања Радичевог документа већ готово десет година налазила под врховном влашћу Османлија.¹¹⁷ Прилично опширан и специфичан Радичев акт из 1433. за Кастамонит уједно је и последња сачувана српска средњовековна властеоска повеља.

¹¹³ Више о адмоницији видети у: Н. Порчић, *Дипломатички обрасци*, 112–120.

¹¹⁴ С. Pavlikianov, *Medieval Slavic Acts*, 111; С. Pavlikianov, „The Slavic acts”, 82; Љ. Стојановић, „Стари српски хрисовуљи”, 36.

¹¹⁵ С. Станојевић, „X Санкција”, 31–45; V. Mošin, „Sankcija”, 36–37, 40–43.

¹¹⁶ С. Pavlikianov, *Medieval Slavic Acts*, 111; idem, „The Slavic acts”, 82

¹¹⁷ За време доласка Свете горе под власт Османлија видети у: Александар Фотић, *Света Гора и Хиландар у Османском царству (XV–XVII век)*, Београд 2000, 32–33.

Завршна разматрања

Пошто смо сваку од повеља великог челника Радича појединачно анализирали, неопходно је да покушамо да уочимо њихове заједничке карактеристике. Поставља се и питање колико се на основу његових докумената могу доносити шири закључци о документарној продукцији властеоског слоја током последњих неколико деценија постојања српске средњовековне државе. Узорак који имамо је свакако недовољан за то. Све сачуване челникове повеље биле су намењене црквеним дестина-тарима. Несумњиво да је и велики челник Радич и другим поводима имао потребе за састављањем докумената. Познате су нам интензивне Радичеве везе са Дубровчанима. Из нешто ранијег периода сачувано је једно њихово писмо челнику Миљану, који се налазио у служби Бранковића.¹¹⁸ Постојала је и писана комуникација између владара и властеле. Деспот Ђурађ Бранковић је 1454. године о победи његових и Хуњадијевих трупа над Турцима код Крушевца писаним путем известио сребреничког војводу Брајана.¹¹⁹ Зато је и анализа челникових докумената ограниченог домета. Вреди упозорити и на то да је Радич био један од најистакнутијих властелина деспота Ђурђа, те се стога он не може узимати као пример читавог елитног слоја.

Без обзира на све изнесене примедбе, сматрамо неопходним изрицање неких општих закључака о властеоским документима у време владавине деспота Ђурђа Бранковића. Најпре, сасвим је очигледно да је властела имала пуно право издавања повеља. Исто тако, чини се сасвим очигледно да припадницима елитног слоја за одређена даривања не само да није била потребна владарева потврда већ је у неким случајевима нису ни тражили. Мишљења смо да недостатак потврда код повеља челника Радича за манастир Кастамонит није само резултат слабо очуване дипломатичке грађе. За дар учињен Ватопеду је, како смо истакли, сачувана и повеља деспота Ђурђа. Сматрамо да оне нису ни биле неопходне јер је првом повељом Кастамониту даровао само одређена новчана средства, док је другом утврђивао ктиторска права у истом манастиру. Ватопеду је, пак, даривао једно село и осам мати винограда, те је ту била другачија ситуација. Познато је и да је деспот Ђурађ

---

¹¹⁸ Милош Ивановић, „Писмо Дубровчана челнику Миљану”, *Стари српски архив* 12 (2013) 111–117.

¹¹⁹ L. Thallóczy et A. Áldasy, *A Magyarország és Szerbia, 187–188*; М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић*, 422.

потврдио Радичево даривање Горње Пешчанице светогорском Манастиру Св. Павла.¹²⁰

Када је реч о дипломатичким састојцима примећује се њихова шареноликост чак и код инвокације. Указали смо да једна Радичева повеља садржи истовремено симболичку и вербалну инвокацију. Запазили смо да су крст, као симбол инвокације, и иницијал били изведени црвеним мастилом. Услед недостатка снимка Радичеве повеље за Ватопед, остајемо у дилеми да ли то можемо означити као нешто уобичајено за његове акте. Тај детаљ је важан, пошто се од почетка XIV века употреба црвене боје запажа у свим документима главних владара државе Немањића. Касније су је употребљавали и обласни господари, а након 1459. среће се и у документима Бранковића, Јакшића и Црнојевића.¹²¹ Од ранијих властеоских аката као паралела може послужити само повеља Јована Оливера, која је једина сачувана у оригиналу. Код ње се не среће употреба црвене боје.¹²² Интитулације су такође имале различите видове, али треба рећи да су, сем у случају прве Радичеве повеље за Кастамонит, истицале хијерархијски однос између владара и властелина. Повеља која у том погледу представља изузетак специфична је, како смо нагласили, јер поседује извесне сличности са приватно-правним актима. Изгледа да се у том погледу почело тежити извесном уједначавању, услед чега је дошло до појаве синтагме *раб и послушник* која се, како смо напоменули, јавља и ван Радичевих повеља. Постојање аренге је уочено само у свечаном документу каква је била Радичева повеља за Кастамонит из 1433. године. Треба рећи да се она јавља и у Доротејевој повељи из 1382. за Дренчу.¹²³ Сасвим очекивано, одредбе у диспозицији су биле срочене у складу са наменом документа. Отуда је било врло опширна у другој повељи челника Радича за манастир Кастамонит.

Међу челниковим повељама, санкција се среће само у повељи за Кастамонит из 1433. и у натпису за Враћевшницу. Могући прекршиоци из редова световњака практично су означени само у челниковом натпису у Враћевшници, акт који само условно можемо назвати повељом. То је, пак, било присутно у оба властеоска документа из времена Немањића.¹²⁴ Короборација је, такође, била опширнија у свечаној повељи за Кастамонит. Међутим, треба рећи да се ни у једном документу не помињу

¹²⁰ С. Pavlikianov, *Medieval Slavic Acts*, 173–175; Д. Синдик, „Српске повеље”, 195–196.

¹²¹ Н. Порчић, *Дипломатички обрасци*, 34–36.

¹²² Д. Живојиновић, „Повеља великог слуге Јована Оливера”, колор фотографија између 26. и 27.

¹²³ А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, 180.

¹²⁴ С. Бојанин, „Заједничка повеља браће Бранковића”, 283–284.

средства аутентификације као што су потпис и печат.¹²⁵ Одсуство потписа може се узети као једна од маркантних карактеристика челникових докумената. Знамо, пак, поуздано да је од ранијих властеоских аката повеља великог слуге Јована Оливера имала потпис.¹²⁶ Владарски документи су, пак, најчешће имали потпис.¹²⁷ Печат је сачуван само на повељи челника Радича из 1433. за манастир Кастамонит. Од ранијих властеоских аката, печат је имала повеља Јована Оливера, а извесно га је имао и Доротејев акт.¹²⁸ Једино се у повељи из 1433. за Кастамонит јавља датирање са годином, месецом и индиктом. Тачан датум се наводи и у челниковој повељи Ватопеду, али се ту не среће индикт. Уочавамо да се свечана повеља Кастамониту из 1433. године по свим карактеристикама издваја из других докумената великог челника.

Коначно, остаје нам непознато ко је састављао документе великог челника Радича, пошто се њихови састављачи не помињу. Из ранијег времена познато нам је да је повељу великог слуге Јована Оливера записао протопопа Агапит.¹²⁹ Може се разумно претпоставити да је ариљски митрополит Марко не само утицао на одредбе Радичеве повеље за Кастамонит 1433. већ је имао и значајног удела у самом њеном записивању. Чини нам се да није иста рука исписала прву и другу Радичеву повељу за Кастамонит. Наиме, код друге повеље примећујемо израженије одлике „полуустава” (устава ресавског типа). Тако се високо **ѣ** (јат) јавља само на једном месту у првој повељи,¹³⁰ док се у другој јавља знатно више.¹³¹ Надаље, у акту из 1430/1431. није забележена појава слова **з** са високом главом,¹³² које се у млађој повељи Кастамониту среће на већем броју места. Примећено је да се на почетку речи јавља и употреба издуженог **к** у другој повељи Кастамониту, чега, пак, у првом Радичевом акту за овај манастир нема.¹³³ Са друге стране, Радичева повеља за

¹²⁵ С. Станојевић, „XI Короборација”, 1.

¹²⁶ Д. Живојиновић, „Повеља великог слуге Јована Оливера”, 27.

¹²⁷ Н. Порчић, *Дипломатички обрасци*, 190.

¹²⁸ Д. Живојиновић, „Повеља великог слуге Јована Оливера”, 26; *Actes de Saint-Pantéléémon. Texte*, par Paul Lemerle, Gilbert Dargon et Sima Ćirković, Paris 1982, 178; А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, 179.

¹²⁹ Д. Живојиновић, „Повеља великог слуге Јована Оливера”, 27, 29.

¹³⁰ В. Поломац, „Језик у повељи великог челника Радича”, 314.

¹³¹ За одлике полуустава видети у: В. Јерковић, „‘Полуустав’ у српским повељама”, 90; Вера Јерковић, „Ћирилица српскословенског периода. (Палеографски приступ проучавању и општи увид у њен развој)”, у: *Предавања из историје језика*, Нови Сад 2004, 97–98.

¹³² В. Поломац, „Језик у повељи великог челника Радича”, 315.

¹³³ Исто, 315. Користим прилику да се на овом месту захвалим колегама Драгићу Живојиновићу, Невену Исаиловићу и Бењамину Хекићу у вези са анализом палеографских карактеристика повеља челника Радича манастиру Кастамонит.

Ватопед је сачињена у Некудиму, те је у вези са њеним записивањем могао имати помоћ од људи у служби деспота Ђурђа Бранковића. Међутим, како немамо на располагању њен снимак, не можемо је упоредити са повељом деспота Ђурђа насталом истим поводом.

Услед малобројних докумената, не могу се извести поуздани закључци о томе како је функционисао процес састављања докумената угледних српских властелина у XV веку, какав је био челник Радич. Мора остати без одговора питање да ли се њиховом кругу могао развити неки тип формулара. Поводом тога, треба скренути пажњу на то да је у једном скоријем истраживању указано на то да се и о српској владарској канцеларији као установи може само условно говорити. Као доказ те тезе, наведена је разноврсност дипломатичких образаца, што сведочи о непостојању канцеларијских обичаја. Такође, примећено је знатно учешће дестинатара у састављању исправа.¹³⁴ Услед описаног стања, не можемо поуздано одговорити ни на питање да ли је челник Радич имао неког сталног писара, иако делује да је имао потребе за таквом особом. Наравно, то не значи да властела није улагала напоре да њени акти задобију одговарајућу форму, што је такође видљиво на основу сачуваних аката. Да су они имали вредност за дестинатаре, сведочи чињеница да су их чували. Евентуално откривање нових властеоских докумената могло би да попуни празнине у нашем познавању њихових дипломатичких одлика.

---

¹³⁴ Ж. Вујошевић, *Српска владарска канцеларија*, 284–285, 299–301.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Објављени извори – Published Primary Sources

- Actes de Kastamonitou*, par Nicolas Oikonomidès, Paris 1978.
- Actes de Saint-Pantéléèmon. Texte*, par Paul Lemerle, Gilbert Dargon et Sima Ćirković, Paris 1982.
- Laskaris Michel, „Actes serbes de Vatopédi”, *Byzantinoslavica* VI (1935–1936) 166–185.
- Pavlikianov Cyril, *Medieval Slavic Acts from Mount Athos 1230–1734. Critical Edition and Commentary of the Texts*, Sofia 2018.
- Pavlikianov Cyril, „The Medieval Slavic Archives of the Athonite Monastery of Kastamonitou”, *Cyrillomethodianum* XX (2015) 153–216.
- Pavlikianov Cyril, „The Slavic acts of the Athonite Monastery of Kastamonitou and the documentary heritage of the grand čelnik Radič”, *Хиландарски зборник* 14 (2017) 55–122.
- Thallóczy Lajos et Áldasy Antal, *Magyarország melléktartományainak oklevéltára II, A Magyarország és Szerbia közti összekötterések oklevéltára*, Budapest 1907.
- Архиепископ Данило и други, *Животи краљева и архиепископа српских*, прир. Ђура Даничић, Загреб 1866. [Arhiepiskop Danilo i drugi, *Životi kraljeva i arhiepiskopa srpskih*, прир. Ђура Даничић, Загреб 1866]
- Ђушанов законик*, прир. Ђорђе Бубало, Београд 2010. [Dušanov zakonik, прир. Ђорђе Бубало, Београд 2010]
- Живојиновић Драгић, „Повеља великог слуге Јована Оливера манастиру Светог Димитрија у Коџанима”, *Стари српски архив* 11 (2012) 25–32. [Živojinović Dragić, „Povelja velikog sluge Jovana Olivera manastiru Svetog Dimitrija u Kočanima”, *Stari srpski arhiv* 11 (2012), 25–32]
- Ивановић Милош, „Писмо Дубровчана челнику Миљану”, *Стари српски архив* 12 (2013) 111–119. [Ivanović Miloš, „Pismo Dubrovčana čelniku Miljanu”, *Stari srpski arhiv* 12 (2013) 111–119]
- Јиречек Константин, „Споменици српски”, *Споменик СКА* 11 (1892), 1–117. [Jireček Konstantin, „Spomenici srpski”, *Spomenik SKA* 11 (1892) 1–117]
- Константин Филозоф и његов живот Стефана Лазаревића деспота српског*, прир. Ватрослав Јагић, *Гласник СУД* 42 (1875) 223–328. [Konstantin Filozof i njegov život Stefana Lazarevića despota srpskog, прир. Vatroslav Jagić, *Glasnik SUD* 42 (1875) 223–328]
- Милићевић Ђ. Милан, „Манастири у Србији”, *Гласник СУД* 21 (1867) 1–96. [Milićević Đ. Milan, „Manastiri u Srbiji”, *Glasnik SUD* 21 (1867) 1–96]
- Михалчић Раде и Шпадијер Ирена, „Слово браће Бранковића манастиру Хиландару”, *Стари српски архив* 6 (2007) 151–166. [Mihaljić Rade i Špadijer Irena, „Slovo braće Brankovića manastiru Hilandaru”, *Stari srpski arhiv* 6 (2007) 151–166]

Младеновић Александар, *Повеље и писма деспота Стефана Лазаревића: текст, коментари, снимци*, Београд 2007. [Mladenović Aleksandar, *Povelje i pisma despota Stefana Lazarevića: tekst, komentari, snimci*, Beograd 2007]

Младеновић Александар, *Повеље кнеза Лазара: текст, коментари, снимци*, Београд 2003. [Mladenović Aleksandar, *Povelje kneza Lazara: tekst, komentari, snimci*, Beograd 2003]

Поломац Владимир, „Језик у повељи великог челника Радича манастиру Кастамониту из 1430/1431. године”, у: *Савремена проучавања језика и књижевности*, год. I, књ. 1, ур. Милош Ковачевић и др., Крагујевац 2009, 307–326. [Polomac Vladimir, „Jezik u povelji velikog čelnika Radiča manastiru Kastamonitu iz 1430/1431. godine”, u: *Savremena proučavanja jezika i književnosti*, god. I, knj. 1, ур. Miloš Kovačević i др., Крагујевац 2009, 307–326]

Поломац Владимир, „О правопису и језику двају аката о хиландарским међама из средине 15. века”, у: *Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности VI*, ур. Гордана Јовановић, Деспотовац 2015, 235–252. [Polomac Vladimir, „O pravopisu i jeziku dvaju akata o hilandarskim međama iz sredine 15. veka”, u: *Srednji vek u srpskoj nauci, istoriji, književnosti i umetnosti VI*, ур. Gordana Jovanović Despotovac 2015, 235–252]

Порчић Небојша и Исаиловић Невен, *Документи Владара средњовековне Србије и Босне у венецијанским збиркама*, Београд 2019. [Porčić Nebojša i Isailović Neven, *Dokumenti Vladara srednjovekovne Srbije i Bosne u venecijanskim zbirkama*, Beograd 2019]

Порчић Небојша, *Документи српских средњовековних владара у дубровачким збиркама. Доба Немањића*, Београд 2017. [Porčić Nebojša, *Dokumenti srpskih srednjovekovnih vladara u dubrovačkim zbirkama. Doba Nemanjića*, Beograd 2017]

Пуцић Медо, *Споменици српски I*, Београд 1858. [Pucić Medo, *Spomenici srpski I*, Beograd 1858]

Синдик Душан, „Српске повеље у светогорском манастиру Светог Павла”, *Мешовита грађа (Miscellanea)* 6 (1978) 181–205. [Sindik Dušan, „Srpske povelje u svetogorskom manastiru Svetog Pavla”, *Mешовита грађа (Miscellanea)* 6 (1978) 181–205]

Соловјев Александар, „Зетска пресуда из 1445. године”, *Архив за правне и друштвене науке XXXIII (XL)*, 1–2 (1931) 41–53. [Solovjev Aleksandar, „Zetska presuda iz 1445. godine”, *Arhiv za pravne i društvene nauke XXXIII (XL)*, 1–2 (1931) 41–53]

Стојановић Љубомир, *Старе српске повеље и писма*, књ. I/2, Београд–Сремски Карловци 1934. [Stojanović Ljubomir, *Stare srpske povelje i pisma*, књ. I/2, Beograd–Sremski Karlovci 1934]

Стојановић Љубомир, „Стари српски хрисовуљи, акти, биографије, летописи, типиси, поменици, записи и др.”, *Споменик СКА* 3 (1890) 1–226. [Stojanović Ljubomir, „Stari srpski hrisovulji, akti, biografije, letopisi, tipici, pomenici, zapisi i dr.”, *Spomenik SKA* 3 (1890) 1–226]

Стојановић Љубомир, *Стари српски записи и натписи II*, Београд 1903. [Stojanović Ljubomir, *Stari srpski zapisi i natpisi II*, Beograd 1903]

Литература – Secondary Works

- Grumel Venance, *Traité d'études byzantines I, La chronologie*, Paris 1958.
- Мошин Владимир, „Санкција у византијској и јужнословенској црковној дипломатици”, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 3 (1954) 27–52.
- Rady C. Martyn, *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*, London–New York 2001.
- Zachariadou Elizabeth, „Worrisome wealth of the čelnik Radić”, in: *Studies in Ottoman history in honour of professor V. L. Ménage*, edd. by Colin Heywood and Colin Imber, Istanbul 1994, 383–397.
- Živojinović Mirjana, „Le grand čelnik Radić”, in: *Κλητόριον in memory of Nikos Oikonomides*, ed. Φλωρεντία Ευαγγελατου-Νοταρα and Τριανταφυλλίτσα Μανιατη-Κοκκινη, Athens–Thessaloniki 2005, 387–402.
- Баришић Фрањо, „Владарски чин кнеза Лазара”, у: *О кнезу Лазару*, ур. Иван Божић и Војислав Ј. Ђурић, Београд 1975, 45–62. [Barišić Franjo, „Vladarski čin kneza Lazara”, у: *O knezu Lazaru*, ур. Ivan Božić i Vojislav J. Đurić, Београд 1975, 45–62]
- Благојевић Милош, *Државна управа у српским средњовековним земљама*, Београд 1997. [Blagojević Miloš, *Državna uprava u srpskim srednjovekovnim zemljama*, Београд 1997]
- Бојанин Станоје, „Две изгубљене повеље Бранковића и њихова компилација (Хиландар No. 58 и No. 59)”, у: *ΠΕΡΙΒΟΛΟΣ*, књ. 2, *Зборник у част Мирјане Живојиновић*, ур. Бојан Миљковић, Дејан Целебчић, Београд 2015, 359–383. [Bojanin Stanoje, „Dve izgubljene povelje Brankovića i njihova kompilacija (Hilandar No. 58 i No. 59)”, у: *ΠΕΡΙΒΟΛΟΣ*, књ. 2, *Zbornik u čast Mirjane Živojinović*, ур. Bojan Miljković, Dejan Dželebčić, Београд 2015, 359–383]
- Бојанин Станоје, „Заједничка повеља браће Бранковића и канцеларија крупне властеле у држави Немањића”, *Зборник радова Византолошког института* 53 (2016) 275–292. [Bojanin Stanoje, „Zajednička povelja braće Brankovića i kancelarija крупне vlastele u državi Nemanjića”, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 53 (2016) 275–292]
- Бубало Ђорђе, *Писана реч у српском средњем веку. Значај и употреба писаних докумената у средњовековном српском друштву*, Београд 2009. [Bubalo Đorđe, *Pisana reč u srpskom srednjem veku. Značaj i upotreba pisanih dokumenata u srednjovekovnom srpskom društvu*, Београд 2009]
- Бубало Ђорђе, *Српски номици*, Београд 2004. [Bubalo Đorđe, *Srpski notnici*, Београд 2004]
- Веселиновић Андрија, *Држава српских деспота*, Београд 2006². [Veselinović Andrija, *Država srpskih despota*, Београд 2006²]
- Вујошевић З. Жарко, *Српска владарска канцеларија у средњем веку. Студија из упоредне дипломатике* (докторска дисертација, Филозофски факултет Београд, 2015). [Vujošević Z. Žarko, *Srpska vladarska kancelarija u srednjem veku. Studija iz uporedne diplomatike* (doktorska disertacija, Filozofski fakultet Београд, 2015)]

Даничић Ђура, *Рјечник из књижевних старина српских*, књ. 2, Л–П, Београд 1863. [Daničić Đura, *Rječnik iz književnih starina srpskih*, књ. 2, L–P, Beograd 1863]

Динић Михаило, *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни II*, Београд 1962. [Dinić Mihailo, *Za istoriju rudarstva u srednjovekovnoj Srbiji i Bosni II*, Beograd 1962]

Живојиновић Мирјана, „Аделфати у Византији и средњовековној Србији”, *Зборник радова Византолошког института* 11 (1968) 241–270. [Živojinović Mirjana, „Adelfati u Vizantiji i srednjovekovnoj Srbiji”, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 11 (1968) 241–270]

Живојиновић Мирјана, „Света Гора у светлости аката великог челника Радича манастирима Кастамониту и Ватопеду”, у: *Пад Деспотовине 1459. године*, ур. Момчило Спремић, Београд 2011, 57–62. [Živojinović Mirjana, „Sveta Gora u svetlosti akata velikog čelnika Radiča manastirima Kastamonitu i Vatopedu”, у: *Pad Despotovine 1459. godine*, ур. Momčilo Spremić, Beograd 2011, 57–62]

Ивановић Милош, „Добри људи” у српској средњовековној држави, Београд 2017. [Ivanović Miloš, „Dobri ljudi” u srpskoj srednjovekovnoj državi, Beograd 2017]

Ивановић Милош, „Краљевство и друштвена елита у земљама Немањића”, у: *Краљевство и архиепископија у српским и поморским земљама Немањића*, ур. Љубомир Максимовић и Срђан Пириватрић, Београд 2019, 451–502. [Ivanović Miloš, „Kraljevstvo i društvena elita u zemljama Nemanjića”, у: *Kraljevstvo i arhiepiskopija u srpskim i pomorskim zemljama Nemanjića*, ур. Ljubomir Maksimović i Srđan Pirivatrić, Beograd 2019, 451–502]

Ивановић Милош, „Уређење манастирског живота у српским властеоским задужбинама средњег века”, у: *Зборник радова шестог годишњег Симпозиона Српска теологија данас 2014: одржаног на Правословном богословском факултету 30. маја 2014*, ур. Радомир Поповић, Београд 2015, 197–203. [Ivanović Miloš, „Uređenje manastirskog života u srpskim vlasteoskim zadužbinama srednjeg veka”, у: *Zbornik radova šestog godišnjeg Simposiona Srpska teologija danas 2014: održanog na Pravoslavnom bogoslovskom fakultetu 30. maja 2014*, ур. Radomir Popović, Beograd 2015, 197–203]

Јерковић Вера, „‘Полуустав’ у српским повељама од краја XIV и током XV века”, *Зборник МС за филологију и лингвистику* 42 (1999) 89–111. [Jerković Vera, „‘Poluustav’ u srpskim poveljama od kraja XIV i tokom XV veka”, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 42 (1999), 89–111]

Јерковић Вера, „Ћирилица српскословенског периода. (Палеографски приступ проучавању и општи увид у њен развој)”, у: *Предавања из историје језика*, Нови Сад 2004, 87–102. [Jerković Vera, „Ćirilica srpskoslovenskog perioda. (Paleografski pristup proučavanju i opšti uvid u njen razvoj)”, у: *Predavanja iz istorije jezika*, Novi Sad 2004, 87–102]

Крстић Александар, „Град Некудим и Некудимска власт”, *Историјски часопис* 55 (2007) 99–111. [Krstić Aleksandar, „Grad Nekudim i Nekudimska vlast”, *Istorijski časopis* 55 (2007) 99–111]

Марковић Василије, „Ктитори, њихове дужности и права”, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор V* (1925) 100–124. [Marković Vasilije, „Ktitori, njihove dužnosti i prava”, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor V* (1925) 100–124]

Михаљчић Раде, *Лазар Хребелјановић: историја, култ, предање*, Београд 1989². [Mihaljčić Rade, *Lazar Hrebeljanović: istorija, kult, predanje*, Beograd 1989²]

Михаљчић Раде, „Повеље”, у: *Лексикон српског средњег века*, прир. Сима Ћирковић и Раде Михаљчић, Београд 1999, 529–532. [Rade Mihaljčić, „Povelje”, у: *Leksikon srpskog srednjeg века*, прир. Sima Ćirković i Rade Mihaljčić, Beograd 1999, 529–532]

Мошин Владимир, „Самодржавни Стефан кнез Лазар у традицији Немањићког суверенитета од Марице до Косова”, у: *О кнезу Лазару*, ур. Иван Божић и Војислав Ј. Ђурић, Београд 1975, 13–41. [Mošin Vladimir, „Samodržavni Stefan knez Lazar u tradiciji Nemanjićkog suvereniteta od Marice do Kosova”, у: *O knezu Lazaru*, ур. Ivan Božić i Vojislav J. Đurić, Beograd 1975, 13–41]

Мргич Јелена, „Начелник”, у: *Лексикон српског средњег века*, прир. Сима Ћирковић и Раде Михаљчић, Београд 1999, 438. [Mrgić Jelena, „Načelnik”, у: *Leksikon srpskog srednjeg века*, прир. Sima Ćirković i Rade Mihaljčić, Beograd 1999, 438]

Николић М. Маја, *Византијска аристократија у XV веку* (докторска дисертација, Филозофски факултет Београд, 2013) [Nikolić M. Maja, *Vizantijska aristokratija u XV veku* (doktorska disertacija, Filozofski fakultet Beograd, 2013)]

Петковић Р. Владимир, „Ко је био оснивач манастира Дренче”, *Старинар II* (1951) 57–58. [Petković R. Vladimir, „Ko je bio osnivač manastira Drenče”, *Starinar II* (1951) 57–58]

Поломац Владимир, *Језик повеља и писама Српске деспотовине*, Крагујевац 2016. [Polomac Vladimir, *Jezik povelja i pisama Srpske despotovine*, Kragujevac 2016]

Порчић Т. Небојша, *Дипломатички обрасци средњовековних владарских докумената: српски пример* (докторска дисертација, Филозофски факултет Београд, 2012) [Porčić T. Nebojša, *Diplomatički obrasci srednjovekovnih vladarskih dokumenata: srpski primer* (doktorska disertacija, Filozofski fakultet Beograd, 2012)]

Пурковић Миодраг, „Етикеција и друштвени дух у старој српској држави”, *Годишњак Скопског филозофског факултета 2* (1931–1933) 111–139. [Purković Miodrag, „Etikecija i društveni duh u staroj srpskoj državi”, *Godišnjak Skopskog filozofskog fakulteta 2* (1931–1933) 111–139]

Пурковић Миодраг, *Кнез и деспот Стефан Лазаревић*, Београд 1978. [Purković Miodrag, *Knez i despot Stefan Lazarević*, Beograd 1978]

Синдик Душан, „Повеља ћесара Угљеше”, *Зборник радова Византолошког института 38* (1999–2000) 385–394. [Sindik Dušan, „Povelja cesara Uglješe”, *Zbornik radova Vizantološkog instituta 38* (1999–2000) 385–394]

Спремић Момчило, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд 1994. [Spremić Momčilo, *Despot Đurađ Branković i njegovo doba*, Beograd 1994]

Станојевић Станоје, „Студије о српској дипломатици. I Инвокација”, *Глас СКА* 90 (1912) 68–113. [Stanojević Stanoje, „Studije o srpskoj diplomatici. I Invokacija”, *Glas SKA* 90 (1912) 68–113]

Станојевић Станоје, „Студије о српској дипломатици. II Интитулација”, *Глас СКА* 92 (1913) 110–162. [Stanojević Stanoje, „Studije o srpskoj diplomatici. II Intitulacija”, *Glas SKA* 92 (1913) 110–162]

Станојевић Станоје, „Студије о српској дипломатици. V Аренга (Проemiум)”, *Глас СКА* 94 (1914) 192–229. [Stanojević Stanoje, „Studije o srpskoj diplomatici. V Arenga (Proemium)”, *Glas SKA* 94 (1914) 192–229]

Станојевић Станоје, „Студије о српској дипломатици. VI Промулгација (Нотификација)”, *Глас СКА* 94 (1914) 230–262. [Stanojević Stanoje, „Studije o srpskoj diplomatici. VI Promulgacija (Notifikacija)”, *Glas SKA* 94 (1914) 230–262]

Станојевић Станоје, „Студије о српској дипломатици. VII. Интервенција (Петиција)”, *Глас СКА* 96 (1920) 1–38. [Stanojević Stanoje, „Studije o srpskoj diplomatici. VII. Intervencija (Peticija)”, *Glas SKA* 96 (1920) 1–38]

Станојевић Станоје, „Студије о српској дипломатици. VIII Експозиција (Нарација)”, *Глас СКА* 96 (1920) 39–61. [Stanojević Stanoje, „Studije o srpskoj diplomatici. VIII Ekspozicija (Naracija)”, *Glas SKA* 96 (1920) 39–61]

Станојевић Станоје, „Студије о српској дипломатици. IX Диспозиција”, *Глас СКА* 96 (1920) 62–74. [Stanojević Stanoje, „Studije o srpskoj diplomatici. IX Dispozicija”, *Glas SKA* 96 (1920) 62–74]

Станојевић Станоје, „Студије о српској дипломатици. X Санкција”, *Глас СКА* 100 (1922) 1–48. [Stanojević Stanoje, „Studije o srpskoj diplomatici. X Sankcija”, *Glas SKA* 100 (1922) 1–48]

Станојевић Станоје, „Студије о српској дипломатици. XI Короборација”, *Глас СКА* 106 (1923) 1–16. [Stanojević Stanoje, „Studije o srpskoj diplomatici. XI Koroboracija”, *Glas SKA* 106 (1923) 1–16]

Стојановић Љубомир, „Датирање старих српских записа и натписа”, у: исти, *Стари српски записи и натписи* VI, Ср. Карловци 1926, 177–210. [Stojanović Ljubomir, „Datiranje starih srpskih zapisa i natpisa”, u, isti, *Stari srpski zapisi i natpisi* VI, Sr. Karloveci 1926, 177–210]

Тарановски Теодор, *Историја српског права у Немањинској држави*, Београд 2002. [Taranovski Teodor, *Istorija srpskog prava u Nemanjičkoj državi*, Beograd 2002]

Тошић С. Вера, „Велики челник Радич”, *Зборник МС за историју* 13 (1976), 7–21. [Tošić S. Vera, „Veliki čelnik Radič”, *Zbornik MS za istoriju* 13 (1976) 7–21]

Трифуновић Ђорђе, *Са светогорских извора*, Београд 2004. [Trifunović Đorđe, *Sa svetogorskih izvora*, Beograd 2004]

Тирковић Сима, „Допуне и објашњења”, у: Стојан Новаковић, *Историја и традиција. Изабрани радови*, Београд 1982, 436–478. [Ćirković Sima, „Dopune i objašnjenja”, u: Stojan Novaković, *Istorija i tradicija. Izabrani radovi*, Beograd 1982, 436–478]

Фотић Александар, *Света Гора и Хиландар у Османском царству (XV–XVII век)*, Београд 2000. [Fotić Aleksandar, *Sveta Gora i Hilandar u Osmanskom carstvu (XV–XVII vek)*, Beograd 2000]

Шкриванић Гавро, „Властелинство великог челника Радича Поступовића”, *Историјски часопис* 20 (1973) 125–137. [Škrivanić Gavro, „Vlastelinstvo velikog čelnika Radiča Postupovića”, *Istorijski časopis* 20 (1973) 125–137]

Шуица Марко, *Немирно доба српског средњег века. Властела српских обласних господара*, Београд 2000. [Šuica Marko, *Nemirno doba srpskog srednjeg veka. Vlastela srpskih oblasnih gospodara*, Beograd 2000]

Miloš Ivanović

THE CHARTERS OF GRAND ČELNIK RADIČ
– A DIPLOMATIC ANALYSIS

Summary

The subject of this paper are four preserved charters of *čelnik* Radič. The oldest among them is the charter of grand *čelnik* Radič, who was a prominent noble of Despot Stefan Lazarević (1389–1427) and Despot Đurađ Branković (1427–1456). It is known that he was active in political life from 1413 to 1435. A person with the title of grand *čelnik* was the steward of the ruler's court. *Čelnik* Radič ended his life as a monk on Mount Athos after 1441. The documents were issued between 1430/1431 and 1433 for the monasteries of Kastamonitou, Vračevšnica and Vatopedi, during the reign of Despot Đurađ Branković. It is clear that the Serbian nobles in the 15th century had a fully-fledged right to issue charters. Also, the nobles sometimes did not even ask for the ruler's confirmation of their acts. Although a small number of documents have been preserved, there are many differences in the compilation of diplomatic formulas. Therefore, it is unlikely that there were formularies of noblemen's charters. The formula *intitulatio* in these documents, except in one case, contains a reference to the supreme ruler. Possible secular violators of the act were marked only in the *čelnik*'s inscription (charter) for the monastery of Vračevšnica. Such an allegation was present in *sanctio* of two noblemen's charters from the time of the Nemanjić dynasty. The charter of *čelnik* Radič for the Kastamonitou monastery from 1433 contains an *arenga* that is a theoretical motivation for issuing the document. At the same time, these are the most extensive acts, since they contain regulations on the organization of life in the monastery. None of these documents had a signature. The seal is preserved only on the charter of *čelnik* Radič for the Kastamonitou monastery from 1433. The compilers of Radič's charters remain unknown, but it is certain that a high clergy member influenced their drafting.

Оригиналан научни рад

Примљен: 31.3.2022.

Коначно прихваћен за објављивање: 19.9.2022.